

Het Euroscepticisme van Laagopgeleiden Verklaard:

Economische Europeanisering, Secularisering of een Lage Organisatiegraad?

Masterscriptie Sociologie: Arbeid Organisatie en Management

Studente: Danouck van Kan

Studentnummer: 372682

Scriptiebegeleider: Jeroen van der Waal

Aantal woorden: 11.176

Inhoudsopgave

<i>Woord vooraf</i> _____	3
1. <i>Inleiding</i> _____	4
2. <i>Verklaringen voor het Euroscepticisme van laagopgeleiden: Europese economische integratie en sociale desorganisatie</i> _____	6
2.1 <i>Euroscepticisme</i> _____	6
2.2 <i>Europese Economische Integratie</i> _____	6
2.2.1. <i>Buitenlandse Investerings</i> _____	6
2.2.2. <i>Internationale Handel</i> _____	7
2.2.3. <i>Arbeidsmigratie</i> _____	8
2.2.4. <i>Europeanisering</i> _____	9
2.3 <i>Sociale Desorganisatie</i> _____	9
3. <i>Data en Operationalisering</i> _____	12
3.1 <i>Afhankelijke Variabele</i> _____	12
3.2 <i>Onafhankelijke Variabele</i> _____	13
3.3 <i>Macro Variabelen en Cross-level Interacties</i> _____	13
3.4 <i>Controlevariabelen</i> _____	14
4. <i>Methoden</i> _____	14
5. <i>Resultaten</i> _____	17
6. <i>Conclusie en Discussie</i> _____	24
7. <i>Literatuurlijst</i> _____	28
8. <i>Appendix A</i> _____	31

Woord vooraf

Deze scriptie vormt de afsluiting van mijn sociologische masteropleiding ‘arbeid, organisatie en management’ die ik tussen september 2012 en juli 2013 volgde aan de Erasmus Universiteit van Rotterdam. Ik heb er op de eerste plaats voor gekozen om het Euroscepticisme van laagopgeleiden nader te verklaren, omdat ik mijn kwantitatieve onderzoeksvaardigheden graag wilde uitbreiden. Deze ambities heb ik door dit onderzoek uit te voeren zeker waar kunnen maken. Tijdens dit onderzoeksproces heb ik namelijk geleerd hoe een degelijk landenvergelijkend onderzoek op basis van een multilevel regressieanalyse verricht dient te worden.

Daarnaast sprak dit onderwerp mij in het licht van deze masteropleiding erg aan, omdat de Europese Unie één van de grootste instituties uit onze samenleving is die bepalend is voor vele aspecten van het dagelijkse bestaan van Europese staatsburgers. Ik denk dat het belangrijk is om te achterhalen waarom juist laagopgeleiden over het algemeen Eurosceptisch zijn. Niet alleen om de kennis hierover uit te breiden, maar ook om een realistischer beeld te krijgen over de aard van het Euroscepticisme van laagopgeleiden.

Via deze weg wil ik verder mijn familie en vrienden bedanken voor de tijd en ruimte die zij mij gunden om deze scriptie te schrijven en af te ronden. Tot slot wil ik van de gelegenheid gebruik maken om mijn scriptiebegeleider Jeroen van der Waal te bedanken voor zijn feedback op mijn scriptie en de snelle reactie op mijn vragen.

Danouck van Kan

1. Inleiding

De Europese Unie komt tegenwoordig vaak in het nieuws vanwege de financiële crisis en de problemen die daardoor zijn ontstaan. Recent waren er nog grote zorgen over de kredietwaardigheid van verschillende Europese lidstaten, zoals bijvoorbeeld Spanje, Portugal en Italië en zeer actueel is de crisis die zich in Cyprus afspeelt (Telegraaf, 2013a). Deze problemen brengen voor de Europese burger veel onzekerheden met zich mee. Hun financiële toekomst en die van de Euro hangen af van beslissingen die de Europese Unie al heeft genomen en de komende tijd gaat nemen.

De laatste tijd is door deze ontwikkelingen het aantal politieke partijen toegenomen dat er anti-Europese opvatting op nahoudt (Mughan, Bean & McAlliser, 2003; Mudde, 2007; Oesch, 2008; Presseurope, 2012; Radio Nederland Wereldomroep, 2012). Deze rechts-populistische partijen beargumenteren onder andere dat Europese economische samenwerking negatieve gevolgen heeft voor de concurrentiepositie op de arbeidsmarkt van burgers uit het eigen land. Opvallend is dat voornamelijk laagopgeleiden op Eurosceptische politieke partijen stemmen (Mudde, 2007; Oesch, 2008). Dit stemgedrag zou voortkomen uit het gegeven dat voornamelijk lager opgeleiden deze nadelige gevolgen ondervinden. Dat laagopgeleiden voornamelijk op rechts-populistische partijen stemmen bevestigt echter nog niet dat hun Euroscepticisme is geworteld in onzekerheid over hun financiële toekomst. Hun Euroscepticisme zou ook een andere grondslag kunnen hebben.

De resultaten uit onderzoeken van Lubbers uit 2008 en van Lubbers en Jaspers uit 2011 duiden er namelijk enerzijds op dat lager opgeleiden de Europese Unie inderdaad steeds meer in verband brengen met hun dalende economische positie. Anderzijds denken zij dat lager opgeleiden over het algemeen cynischer zijn geworden over de politiek, waardoor hun attitude richting de Europese Unie verandert. Zij stellen dat niet alleen economische factoren hiervoor verantwoordelijk zouden zijn. Volgens Lubbers (2008) stemden Nederlandse religieuzen in 2005 bijvoorbeeld veel minder vaak tegen de Europese grondwet dan niet-religieuzen. In dit onderzoek zal naar aanleiding van deze bevindingen worden nagegaan of andere dan economische ontwikkelingen in de maatschappij (ook) een verklaring kunnen vormen voor het Euroscepticisme onder laagopgeleiden. Hiertoe zullen theoretische mechanismen worden uitgewerkt die structurele omgevingsveranderingen zoals secularisering en een dalende organisatiegraad in verband kunnen brengen met het Euroscepticisme onder laagopgeleiden. Op basis van een landenvergelijkend onderzoek zal getracht worden te achterhalen welke factoren ten grondslag liggen aan dit Euroscepticisme.

Concreet zijn er naar aanleiding van het onderzoek van Lubbers en Jaspers (2011) twee verklaringen waarop de focus van dit onderzoek zal liggen. De eerste verklaring gaat in op de gevolgen die economische Europeanisering met zich meebrengt voor lageropgeleiden (Alderson & Nielsen, 2002). Met economische Europeanisering wordt in deze zin de institutionele structuur bedoeld die de Europese Unie biedt om de buitenlandse investeringen, handel en arbeidsmigratie tussen Europese lidstaten te vergemakkelijken. Over het algemeen kan gesteld worden dat de economische Europeanisering voor lageropgeleiden nadelig uitpakt. Hun concurrentiepositie op de arbeidsmarkt verslechtert hierdoor namelijk. Vanwege het feit dat de Europese Unie de institutionele structuur voor economische Europeanisering faciliteert, is de verwachting dat het Euroscepticisme onder lager opgeleiden hierdoor verklaard kan worden.

Een alternatieve verklaring richt zich op het beperkte interpretatievermogen van laagopgeleiden. Het idee is dat lager opgeleiden moeilijkheden ondervinden van de afbrokkeling van

instituties zoals de kerk of een vakbond. Deze instituties bepaalden eerder namelijk hoe de samenleving geïnterpreteerd diende te worden (De Koster & Van Der Waal, 2006). Hoger opgeleiden zijn tijdens hun opleiding bekend geworden met verschillende visies op de samenleving, maar laagopgeleiden hebben dit voordeel niet. Zij zijn daardoor niet in staat om met de diversiteit aan andere visies op de maatschappij om te gaan waarmee zij in aanraking komen als de kerk of vakbond aan invloed verliest. Hierdoor ontstaat sociale desorganisatie die tot wantrouwen jegens de samenleving kan leiden (De Koster & Van Der Waal, 2006; Shoff & Yan, 2012). Omdat de nationale politiek en de Europese Unie een vitaal onderdeel van de samenleving vormen (Lubbers, 2008), is de verwachting dat deze verklaring ook ten grondslag kan liggen aan het Euroscepticisme onder laagopgeleiden.

In dit onderzoek zullen deze theoretische inzichten allereerst verder uitgediept worden en vervolgens zal getracht worden om middels een kwantitatieve studie te achterhalen of deze hout snijden. Dit zal gedaan worden door lidstaten van de Europese Unie met elkaar te vergelijken. Er wordt ten eerste bekeken of inderdaad opgaat dat het Euroscepticisme onder lageropgeleiden in landen die meer economisch geëuropeaniseerd zijn groter is dan in landen die minder economisch geëuropeaniseerd zijn. Ten tweede wordt onderzocht of de alternatieve verklaring voor het Euroscepticisme onder lageropgeleiden mogelijk geldig is. Dit zal gedaan worden door te onderzoeken of het Euroscepticisme onder laagopgeleiden in meer gesecculariseerde landen groter is dan in minder gesecculariseerde landen. Hetzelfde zal bekeken worden voor landen met een hoge en een lage organisatiegraad. De volgende vraag zal daarom leidend zijn in dit onderzoek:

Kan het Euroscepticisme onder laagopgeleiden worden verklaard door Europese economische integratie, secularisering en/ of een lage organisatiegraad?

Ten eerste levert de beantwoording van deze hoofdvraag een uitbreiding van de wetenschappelijke kennis op over de verklaringen die ten grondslag liggen aan het al eerder aangetoonde Euroscepticisme onder laagopgeleiden. Eerder werd er namelijk wel onderzoek gedaan naar het Euroscepticisme onder laagopgeleiden, maar er is nooit structureel bekeken welke factoren dit mogelijk kunnen verklaren.

Daarnaast kunnen de resultaten van dit onderzoek waardevolle inzichten opleveren in het debat omtrent de Europese Unie. Tot op heden is namelijk niet duidelijk wat laagopgeleiden precies drijft in hun Euroscepticisme. Er kan uit dit onderzoek naar voren komen dat het Euroscepticisme onder laagopgeleiden (deels) voortkomt uit veranderingen in richtinggevende instituties waar laagopgeleiden nadelen van ondervinden. Natuurlijk kan ook blijken dat Europese economische samenwerking hiervoor wel of ook een verklaring kan zijn. De resultaten van dit onderzoek zullen in ieder geval van invloed zijn op de huidige visie die men heeft op Euroscepticisme onder laagopgeleiden door meer inzicht te brengen in de oorzaken ervan.

2. Verklaringen voor het Euroscepticisme van laagopgeleiden: Europese economische integratie en sociale desorganisatie

2.1 Euroscepticisme

Het begrip Euroscepticisme heeft enerzijds betrekking op de Europese Unie en anderzijds op scepticisme. In de breedste zin van het woord is Euroscepticisme een negatieve attitude die Europese burgers kunnen hebben ten opzichte van de wijze waarop de Europese Unie beleid voert en ten opzichte van de impact die dit beleid op hun bestaan heeft (Lubbers, 2008; Lubbers & Jaspers, 2011). Euroscepticisme is in voorgaand onderzoek geïnterpreteerd als bijvoorbeeld het stemmen op rechts-populistische partijen die zich vaak negatief uitlaten over de gevolgen die Europese beleidsmaatregelen hebben voor de burgers uit het eigen land; het stemmen tegen de Europese grondwet en een negatieve houding van Europese burgers tegenover de Europese Unie in het algemeen (Anderson & Reichert, 1996; Gabel, 1998; Mughan, Bean & McAlliser, 2003; Mudde, 2007; Oesch, 2008). Het is de vraag waarom specifiek lager opgeleide Europese burgers een negatieve attitude kunnen ontwikkelen tegenover het beleid dat de Europese Unie voert en de wijze waarop dit beleid wordt gevoerd. Eerst wordt een verklaring aangehaald die het Euroscepticisme van lageropgeleiden verklaart vanuit de negatieve gevolgen die zij ondervinden van het beleid dat de Europese Unie voert met betrekking tot Europese economische integratie. Vervolgens wordt uiteengezet hoe Euroscepticisme kan ontstaan doordat lager opgeleiden moeilijkheden ondervinden bij het helder interpreteren van de samenleving zonder de hulp van richtinggevende instituties.

2.2 Europese economische integratie

De Europese Unie is in het beginsel opgericht om economische uitwisseling tussen de lidstaten te vergemakkelijken en de Europese Unie bereikt dit door de economische institutionele vormgeving hiervoor te faciliteren (Eurofound, 2010). Deze economische Europeanisering heeft verschillende gevolgen voor de mogelijkheden die Europese burgers en bedrijven hebben. Het zorgt er ten eerste voor dat het voor bedrijven gemakkelijker wordt om directe investeringen te doen in het buitenland en het wordt eenvoudiger om internationale handel te drijven (Kaptein, 2000; Nielsen & Alderson, 2002; Lubbers & Jaspers, 2011). Voor Europese burgers is het daarnaast steeds makkelijker geworden om te migreren van de ene naar de ander Europese lidstaat (Kaptein, 2000; Nielsen & Alderson, 2002; Hooghe & Marks, 2005; Hainmueller & Hiscox, 2006; Lubbers & Jaspers, 2011). Onder andere Nielsen en Alderson (2002) hebben deze drie mechanismen uiteengezet om te onderbouwen hoe globalisering in verband kan worden gebracht met inkomensongelijkheden. Hieronder wordt uiteengezet wat voor gevolgen deze drie ontwikkelingen voor laagopgeleiden hebben en waarom dit een verklaring zou kunnen zijn voor hun Euroscepticisme.

2.2.1. Buitenlandse Investeringsen

De Europese Unie maakt het voor bedrijven uit haar lidstaten gemakkelijker om buitenlandse investeringen te doen binnen de Europese Unie. Bedrijven krijgen zo de mogelijkheid om de productie van goederen of diensten naar Europese lidstaten te verplaatsen waar zij het meest kostenefficiënt kunnen produceren (Nielsen & Alderson, 2002). De trend is dat de industrie zijn productie gaat verplaatsen naar lidstaten waar de laaggeschoolde arbeid het goedkoopst wordt

aangeboden. De vraag naar laaggeschoolde arbeiders in deze sector neemt als gevolg hiervan in andere landen af. De werkloosheid en baanonzekerheid onder laagopgeleiden stijgt daardoor in deze gebieden.

Multinationals zijn een voorbeeld van bedrijven die optimaal profiteren van de mogelijkheid om buitenlandse investeringen te doen (Nielsen & Alderson, 2002). Het is namelijk voor werknemers van een multinational moeilijk om zich in een vakbod te verenigen. De onderhandelingspositie van werknemers verslechtert hierdoor aanzienlijk. Indien zij betere arbeidsvoorwaarden eisen, dan kunnen multinationals gemakkelijk druk uitoefenen. Deze bedrijven hebben namelijk de mogelijkheid om hun productie te verplaatsen naar lidstaten waar de arbeid goedkoper wordt aangeboden. Doordat multinationals internationale grenzen overstijgen, is het ook voor overheden moeilijker om via regelgeving grip op deze bedrijven te krijgen (Nielsen & Alderson, 2002).

Samengevat heeft de Europese Unie het voor bedrijven makkelijker gemaakt om buitenlandse investeringen te doen, waardoor zij hun productie verplaatsten naar de Europese lidstaten waar zij het meest efficiënt kunnen produceren (Nielsen & Alderson, 2002). In de landen waar aanvankelijk werd geproduceerd, neemt als gevolg daarvan de vraag naar laagopgeleiden af en het loon en de baanonzekerheid van laagopgeleiden dalen hierdoor (Nielsen & Alderson, 2002).

2.2.2. Internationale Handel

Ook de internationale handel pakt voor laagopgeleiden in theorie nadelig uit. Deze gedachte gaat ervan uit dat er centrale (North) en perifere (South) economieën bestaan die handel drijven met elkaar (Wood, 1994; Kaptein, 2000; Nielsen & Alderson, 2002). De centrale economie legt zich toe op het produceren van andere goederen en diensten dan de perifere economie. Deze economieën zijn van elkaar afhankelijk om aan bepaalde goederen en diensten te kunnen komen. De vraag naar geschoolde en ongeschoolde arbeid is voor een groot deel afhankelijk van de handelstromen tussen de centrale en perifere economie. Als het namelijk gemakkelijker wordt om arbeidsintensieve goederen die voornamelijk door laaggeschoolde arbeiders worden geproduceerd vanuit de perifere naar de centrale economie te exporteren, dan neemt de vraag naar laaggeschoolde arbeid in de centrale economie af. Het gevolg is dat de perifere economie zich gaat specialiseren in laaggeschoolde arbeid en de centrale economie in hooggeschoolde arbeid (Wood, 1994; Kaptein, 2000; Nielsen & Alderson, 2002).

De Europese Unie vormt instituties die internationale handel tussen haar lidstaten vergemakkelijkt. In en voor 1995 zijn slechts landen toegetreden met indertijd tamelijk sterke economische posities. De landen die tot de centrale economieën van de Europese Unie gerekend kunnen worden, zijn: België, Nederland, Luxemburg, Frankrijk, Duitsland, Groot-Brittannië, Denemarken, Finland, Italië, Ierland, Griekenland, Portugal, Spanje en Oostenrijk. Na 1995 traden vooral zwakkere, perifere Oostblokeconomieën toe waarvan de verwachting is dat voornamelijk laagopgeleiden in de economisch sterkere landen negatieve gevolgen ondervinden (Wood, 1994; Kaptein, 2000; Nielsen & Alderson, 2002). Volgens deze theorie zullen de centrale economieën binnen de Europese Unie zich door internationale handel gaan specialiseren in het produceren van goederen en diensten waarvoor vooral hooggeschoolde arbeiders nodig zijn. De perifere gebieden leggen zich toe op het produceren van arbeidsintensieve goederen waarvoor laaggeschoolde arbeiders nodig zijn. De vraag naar laaggeschoolde arbeiders neemt als gevolg hiervan in de centrale

economieën af, waardoor een overschot aan laagopgeleiden ontstaat en hun economische positie verslechtert.

Op dit punt wordt het duidelijk dat het de laagopgeleiden zijn die negatieve gevolgen zullen ondervinden van de vergemakkelijking van internationale handel tussen lidstaten van de Europese Unie. Doordat centrale economieën zich zullen specialiseren in goederen en diensten die alleen hooggeschoolde arbeiders kunnen produceren, daalt namelijk de vraag naar lager opgeleiden in deze gebieden. Laaggeschoolde arbeid is in de periferie van de Europese economie veel goedkoper te verkrijgen. Via internationale handelstromen is het mogelijk om alle goederen toch beschikbaar te houden binnen de hele Europese Unie.

2.2.3. Arbeidsmigratie

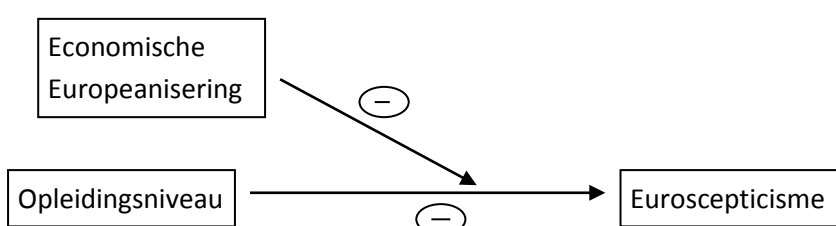
Tot slot is er sprake van een substitutiemechanisme dat betrekking heeft op de mogelijkheden die migranten krijgen om hun arbeid aan te bieden in andere landen (Kaptein, 2000; Hainmueller & Hiscox, 2006; Van Der Waal, 2009). Als gevolg van economische Europeanisering krijgen zij de kans om te participeren op een onbegrensde arbeidsmarkt, waardoor zij de concurrentie aan gaan met de autochtone bevolking van een land. Migranten zijn vaak laagopgeleid en concurreren daardoor voornamelijk met de laagopgeleide autochtone bevolking. Doordat de keuzemogelijkheden voor werkgevers toenemen, stijgt hun baanonzekerheid en matigt hun loon (Kaptein, 2000; Van Der Waal, 2009). Wederom is het de Europese Unie die de institutionele structuur faciliteert om arbeidsmigratie tussen de Europese lidstaten mogelijk te maken. Het zijn wederom de lager opgeleiden die hiervan de nadelen ondervinden.

Uit het bovenstaande volgt over het algemeen dat economische Europeanisering nadelig uitpakt voor laagopgeleiden die in de centrale economieën van de Europese Unie leven (België, Nederland, Luxemburg, Frankrijk, Duitsland, Groot Brittannië, Denemarken, Finland, Italië, Ierland, Griekenland, Portugal, Spanje en Oostenrijk). De concurrentiepositie van laagopgeleiden in deze landen neemt als gevolg van de mogelijkheid om buitenlandse investeringen te doen, internationale handel te drijven en arbeidsmigratie af, waardoor hun baanonzekerheid en loon dalen. Omdat de Europese Unie de institutionele vormgeving faciliteert die voor laagopgeleiden nadelige gevolgen heeft, is de verwachting dat onder invloed van economische Europeanisering Euroscepticisme onder laagopgeleiden wordt versterkt. Daarom luidt de eerste hypothese van dit onderzoek:

Hypothese 1) Naarmate een land meer economische geëuropeaniseerd is, zal het Euroscepticisme onder laagopgeleiden groter zijn.

Het volgende figuur illustreert hoe deze hypothese onderzocht zal gaan worden:

Figuur 2.1: model economische Europeanisering

2.2.4. Europeanisering

Er moet opgemerkt worden dat Europeanisering niet slechts Europese economische integratie omvat. In theorie valt wel aan de hand van de mate waarin een lidstaat economisch geëuropeaniseerd is het Euroscepticisme van laagopgeleiden te verklaren. Er wordt echter ook Europees sociaal beleid gevoerd om de negatieve gevolgen van economische Europeanisering voor Europese burgers tegen te gaan (Eurofound, 2010). Zo maken lidstaten bijvoorbeeld afspraken over standaarden met betrekking tot arbeidsomstandigheden en arbeidsvoorwaarden. De loonkosten van de perifere lidstaten liggen namelijk vaak zo laag, omdat daar de regelgeving omtrent deze beleidsdomeinen een stuk soepeler is dan in de centrale Europese lidstaten (Eurofound, 2010). Via de Open Methode van Communicatie kunnen hierover bijvoorbeeld afspraken worden gemaakt (De La Porte, 2002). Bij deze besluitvorming wordt consensus bereikt tussen de lidstaten die leidt tot het opstellen van doelen die bijvoorbeeld betrekking hebben op standaarden voor arbeidsomstandigheden. Deze doelen zijn niet zozeer bindend, maar er wordt vanuit gegaan dat lidstaten ernaar streven om deze te bereiken omdat zij zich tegenover de andere lidstaten willen bewijzen (De La Porte, 2002). Doordat via deze weg de loonkosten van de perifere en centrale lidstaten minder gaan verschillen, zal het voor bedrijven minder aantrekkelijk worden om hun productie naar perifere lidstaten te verplaatsen (Eurofound, 2010). Zo kunnen de negatieve economische gevolgen voor laagopgeleiden beperkt blijven, waardoor hun Euroscepticisme mogelijk ook beperkt blijft.

2.3 Sociale desorganisatie

Een tweede, alternatieve verklaring voor het Euroscepticisme van laagopgeleiden richt zich op hun interpretatievermogen. Deze verklaring werd eerder onder andere gebruikt om het verband tussen het opleidingsniveau en het stemmen op rechts-populistische partijen te duiden (Oesch, 2008). Vooral laagopgeleiden bleken op rechts-populistische partijen te stemmen. Dit stemgedrag kwam niet zozeer voort uit overeenkomsten tussen de ideologie van deze partijen en de idealen van laagopgeleiden, maar meer vanuit wantrouwen jegens de gevestigde politiek waartegen rechts-populistische partijen zich afzetten. Om duidelijk te krijgen hoe deze verklaring het Euroscepticisme van laagopgeleiden kan duiden, worden drie stappen genomen. Allereerst wordt bekeken hoe wantrouwen jegens instituties als de Europese Unie kan ontstaan. Vervolgens wordt verduidelijkt waarom laagopgeleiden specifiek wantrouwen ontwikkelen. Tot slot worden deze twee inzichten verenigd tot één theorie over het Euroscepticisme onder laagopgeleiden.

Ten eerste hebben onderzoekers uitgewezen dat wantrouwen kan voortkomen uit sociale desorganisatie (Shoff & Yan, 2012). Sociale desorganisatie ontstaat als personen moeilijkheden hebben om hun bindingen met de samenleving in stand te houden en als gevolg daarvan kunnen zij ervan vervreemden. De verbondenheid met de heersende normen, waarden en culturele opvattingen verslapt daardoor. De samenleving wordt steeds moeilijker te interpreteren voor mensen die dit overkomt. Er ontstaat dan een discrepantie tussen hoe mensen verwachten dat processen in de samenleving zich zullen ontwikkelen en de werkelijke ontwikkeling. Dit roept een gevoel van wantrouwen op, omdat zij niet meer in staat zijn om te voorzien hoe processen in de samenleving zullen lopen (Shoff & Yan, 2012).

De nationale politiek vormt een belangrijk onderdeel van de samenleving en deze wordt door sociale desorganisatie dus steeds moeilijker te interpreteren en te voorspellen. Dit leidt ertoe dat er wantrouwen ontstaat tegen de nationale politiek (Hobolt, 2005; Lubbers & Jaspers, 2011). Vervolgens wordt in verschillende onderzoeken gesteld dat wantrouwen jegens de nationale politiek een van de beste voorspellers is van Euroscepticisme (Franklin, Van Der Eijk & Marsh, 1995; Franklin, 2002; Hobolt, 2006; Lubbers, 2008). Wantrouwen tegenover de nationale politiek kan dus als gevolg van sociale desorganisatie leiden tot wantrouwen (of sceptis) tegenover de Europese Unie.

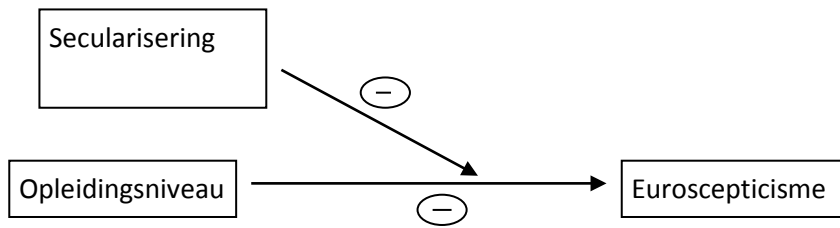
Vervolgens ontstaat wantrouwen over de gevestigde politiek bij lager opgeleiden doordat voor de samenleving als geheel geldt dat bepaalde instituties de afgelopen tijd flink aan invloed hebben ingeboet vanwege het moderniseringsproces (Oesch, 2008). Daarbij moet bijvoorbeeld gedacht worden aan geloofsovertuigingen die door secularisering vele aanhangers verliezen en aan vakbonden waarvan het ledenaantal de afgelopen tijd sterk is gedaald (De Koster, Achterberg, Houtman & Van Der Waal, 2010). Deze sociale instituties zijn zo belangrijk, omdat zij hun leden een duidelijk interpretatiekader bieden over hoe de wereld in elkaar zit (Zijderveld, 1970; Berger, Berger & Kellner, 1974; Houtman, 2004; De Koster & Van Der Waal, 2006). De laatste decennia is de rol van deze instituties in de maatschappij fors kleiner geworden. Individuen zijn daardoor steeds meer aangewezen op hun eigen vermogen om met de diversiteit aan visies op de maatschappij om te gaan die hierdoor ontstaat (Zijderveld, 1970; Berger et al., 1974; Houtman, 2004; De Koster & Van Der Waal, 2006). Laagopgeleiden zijn in tegenstelling tot hoogopgeleiden niet of minder in aanraking gekomen met verschillende visies op de maatschappij. Voor laagopgeleiden is het daardoor moeilijk om met een diversiteit aan verschillende visies om te gaan.

Op dit punt komen de twee hierboven geschetste theoretische inzichten over sociale desorganisatie en sociale instituties samen. De afbrokkelende invloed van sociale instituties zoals de kerk en vakbonden spelen een cruciale rol bij het ontstaan van sociale desorganisatie onder lager opgeleiden. Omdat laagopgeleiden zelf weinig vermogen hebben om met de diversiteit aan visies om te gaan die daardoor ontstaat, wordt het voor hen namelijk moeilijker om te duiden hoe bepaalde processen in de samenleving zich zullen ontwikkelen (De Koster & Van Der Waal, 2006; Shoff & Yan, 2012). Net werd al gesteld dat daardoor wantrouwen in de samenleving kan ontstaan (Shoff & Yan, 2012). Omdat de nationale politiek een vitaal onderdeel vormt van de samenleving, ontstaat daartegen wantrouwen en wantrouwen in de nationale politiek is één van de beste voorspellers van Euroscepticisme (Franklin, Van Der Eijk & Marsh, 1995; Franklin, 2002; Hobolt, 2005; Lubbers & Jaspers, 2011). Daar vloeit uit voort dat laagopgeleiden die in meer gesecculariseerde landen leven of in landen waar de organisatiegraad lager is, Eurosceptischer zullen zijn dan laagopgeleiden die in landen leven die minder gesecculariseerd zijn of waar de organisatiegraad hoger is. De tweede en derde hypothese van dit onderzoek luiden daarom:

Hypothese 2) Naarmate een land meer gesecculariseerd is, zal het Euroscepticisme onder laagopgeleiden groter zijn.

Het volgende figuur visualiseert deze hypothese:

Figuur 2.2: model secularisering als sociale disorganisatie

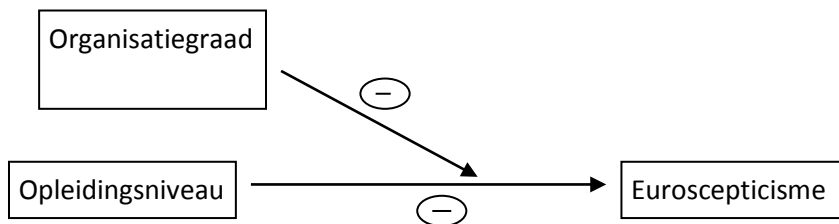

Ten tweede wordt verwacht dat Euroscepticisme onder lager opgeleiden groter is als gevolg van een lage organisatiegraad en daarom zal de volgende hypothese onderzocht worden:

Hypothese 3) Naarmate een land een lagere organisatiegraad heeft, zal het Euroscepticisme onder laagopgeleiden groter zijn.

Het volgende figuur visualiseert deze hypothese:

Figuur 2.3: model lage organisatiegraad als sociale disorganisatie

3. Data en Operationalisering

De data waarmee de hypothesen zullen worden getest zijn voor het grootste gedeelte afkomstig uit de European Values Study (EVS). De EVS is gebaseerd op herhaalde cross-sectie data en werd in 1981, 1990, 1999 en 2008 uitgevoerd (Van Kan, 2012). In 2008 zijn de vragenlijsten afgenomen door middel van face to face interviews in 47 Europese landen. Tijdens die dataverzameling zijn ongeveer 70.000 Europeanen geïnterviewd. De EVS data geven inzicht in de ideeën, overtuigingen, voorkeuren, waarden en meningen op het gebied van lifestyle, familie, werk, religie, politiek en de maatschappij van alle Europeanen (Van Kan, 2012). Er is per variabele van dit onderzoek eerst bekeken welke data uit de EVS dataset deze mogelijk gemeten kunnen hebben.

3.1 Afhankelijke variabele

De afhankelijke variabele van dit onderzoek is Euroscepticisme. Euroscepticisme is een negatieve attitude die Europese burgers kunnen hebben ten opzichte van de Europese Unie en ten opzichte van de wijze waarop de Europese Unie beleid voert. In de EVS dataset zijn twee variabelen opgenomen die deze negatieve attitude kunnen weerspiegelen. De eerste gaat over hoeveel vertrouwen respondenten hebben in de Europese Unie. Zij konden aangeven of zij heel veel vertrouwen (1), tamelijk wat vertrouwen (2), tamelijk weinig vertrouwen (3) of zeer weinig vertrouwen (4) hebben in de Europese Unie. Er kan dus gesteld worden dat hoe hoger een respondent scoort op deze variabele, hoe minder vertrouwen hij/zij in de Europese Unie had ten tijden van het interview (EVS, 2010). De tweede variabele waarmee Euroscepticisme werd gemeten, geeft op een schaal van 1 tot en met 10 aan wat respondenten vonden van de uitbreiding van de Europese Unie, waarbij 1 betekende 'moet verder gaan' en waarbij 10 betekende 'is al te ver gegaan' (EVS, 2010) en weerspiegelt dus een negatieve attitude tegen beleid dat de Europese Unie voert.

Deze twee variabelen meten dus de negatieve attitude van respondenten tegenover (kenmerken van) de Europese Unie. Hoe hoger de score op een variabele is, hoe sceptischer een respondent zich ten opzichte van de Europese Unie opstelt.

Allereerst is onderzocht hoe de afhankelijke variabele het best samengesteld kon worden om Euroscepticisme zo goed mogelijk te meten. De twee bovengenoemde variabelen zijn daartoe allereerst gestandaardiseerd. Eisinga, Te Groothuis en Pelzer (2012) stellen dat er met twee variabelen in principe een schaal mag worden gevormd, maar dat in dat geval de betrouwbaarheid ervan moet worden geschat op basis van de Spearman-Brown statistiek in plaats van met de Cronbach's Alpha. Alhoewel beide variabelen op de factoranalyse hoger dan 0,80 scoren, is de waarde van de Spearman-Brown statistiek slechts 0,469. Hiermee is duidelijk dat hetzelfde concept wordt gemeten door deze twee variabelen. Echter bedraagt het criterium voor de Spearman-Brown statistiek 0,60 of hoger en de betrouwbaarheid van deze samengestelde variabele is dus relatief zwak.

Daarom is ervoor gekozen om de analyses op de twee variabelen separaat uit te voeren: de eerste regressieanalyse zal zich richten op het vertrouwen dat respondenten in de Europese Unie hebben en de tweede op hun mening over de uitbreiding van de Europese Unie. Daarbij ontstaat het probleem dat de afhankelijke variabelen niet continue zijn, terwijl dat strikt genomen niet toegestaan is in lineaire regressievergelijkingen. De eerste afhankelijke variabele bestaat namelijk uit vier antwoordcategorieën en de tweede uit tien antwoordcategorieën. Echter is uit voorgaand

onderzoek gebleken dat de resultaten die voortvloeien uit lineaire regressieanalyses met een zulke variabelen bijna gelijk zijn aan resultaten die voortkomen uit zulke analyseren met continue variabelen (Van Der Waal, De Koster & Oorschot, 2012). Daarnaast is in eerder onderzoek ook gebruik gemaakt van variabelen met een ordinale logica in lineaire regressies, om de interpretatie van de resultaten te vergemakkelijken (Pickett, Chiricos, Golden & Gertz, 2012). Daarom wordt ook hier gekozen om lineaire regressie-analyses toe te passen op de ordinale afhankelijke variabelen.

3.2. Onafhankelijke variabele

De onafhankelijke variabele van dit onderzoek is het opleidingsniveau. Om het opleidingsniveau van de respondenten te meten, zijn in de EVS drie varianten van de ISCED-code openomen. Het doel van de ISCED-code is om de opleidingsniveaus die verschillende landen hebben, te hercoderen tot één variabele die een goede representatie vormt van de opleidingsniveaus in de verschillende landen. De meest eenvoudige versie deelt respondenten slechts in naar opleidingsniveau, terwijl de gedetailleerdere versies respondenten ook nog indelen naar specialisatierichting (UNESCO Institute of Statistics, 2012). Er zijn zeven verschillende niveaus waarin een respondent kan worden ingedeeld bij de simpelste vorm van de ISCED variabele (UNESCO Institute of Statistics, 2012). Deze variabele bevat de volgende antwoordmogelijkheden (EVS, 2011); *Pre- primary education or none education (0), Primary education or first stage of basic education (1), Lower secondary or second stage of basic education (2), (Upper) secondary education (3), Post- secondary non- tertiary education (4), First stage of tertiary education (5), Second stage of tertiary education (6)*.

Omdat de hypotheses in dit onderzoek slechts gaan over de hoogte van het opleidingsniveau als onafhankelijke variabele van dit onderzoek, zal de eenvoudige versie van de ISCED worden toegepast om het opleidingsniveau van respondenten te meten.

3.3. Macro Variabelen en Cross-level Interacties

In dit onderzoek worden drie macrovariabelen gebruikt. In appendix A is een tabel opgenomen waarin per macrovariabele de landenscores zijn uitgesplitst.

De eerste macro variabele waarmee een cross-level interactie wordt geschat is economische Europeanisering. Economische europeanisering is gemeten door te berekenen hoe groot het aandeel van de handel van een Europees lidstaat met andere Europese lidstaten uitmaakt van de totale internationale handel dat het land drijft. Er geldt dat hoe groter dit aandeel is, hoe groter de Europese economische integratie van een land is (Beckfield, 2006; Koster, 2010). Dit concept wordt op deze manier gemeten, omdat in deze studie Euroscepticisme wordt onderzocht. De Europese Unie faciliteert de institutionele structuren die buitenlandse investeringen, handel en arbeidsmigratie vergemakkelijken. Juist hierdoor is de economische uitwisseling tussen lidstaten van de Europese Unie in vergelijking met de mogelijkheden tot economische uitwisseling tussen niet-Europese staten aanzienlijk makkelijker (Beckfield, 2006; Koster, 2010). Laagopgeleiden ondervinden in theorie nadelige gevolgen van Europese economische integratie en omdat de Europese Unie die vergemakkelijk is de verwachting dat dit het Euroscepticisme onder laagopgeleiden zal versterken.

Voor de landen die in dit onderzoek worden onderzocht, is het UNCTAD Handbook for Statistics geraadpleegd om erachter te komen welk percentage van de totale internationale handel bestond uit handel met andere Europese lidstaten (United Nations Conference on Trade and

Development, 2008). De EVS dataset, waarin de andere variabelen die worden gebruikt in dit onderzoek zijn opgenomen, komt uit 2008. Er is daarom voor gekozen om te werken met de percentages die in 2008 golden.

De tweede macro variabele waarmee een cross-level interactie wordt geschat, heeft betrekking op hoe gesecculariseerd een land is. Secularisering werd eerder in gerenommeerd onderzoek gemeten aan de hand van de frequentie van het aantal kerkbezoeken (Norris & Inglehart, 2004). Vervolgens werden deze individuele scores geaggregeerd zodat er een landenscore ontstond (Norris & Inglehart, 2004). Voor dit onderzoek is op een soortgelijke manier een landenscore voor secularisering samengesteld. Respondenten konden op een schaal van 1 tot en met 8 de frequentie van hun kerkbezoek aangeven; *more than once a week (1), once a week (2), once a month (3), only on special holy days/Christmas/Easter days (4), other specific holy days (5), once a year (6), less often (7) never, practically never (8)*. Wanneer een land meer gesecculariseerd is, zal het een hoger gemiddeld cijfer krijgen dan wanneer het minder gesecculariseerd is.

Ook van het vakbondlidmaatschap zal onderzocht worden of het van invloed is op de relatie tussen het opleidingsniveau en Euroscepticisme. Hiertoe is de ICTWSS dataset uit mei 2009 gebruikt die samengesteld is door het Amsterdam Institute for Advanced labour Studies (AIAS, 2011). Per land is nagegaan wat de organisatiegraad in 2008 was. Deze organisatiegraad is gemeten als het netto vakbondlidmaatschap als percentage van het aantal werkenden dat loon verdient via de arbeidsmarkt. Het netto vakbondslidmaatschap omvat het aantal personen dat lid is van een onafhankelijke vakbond of van vakbonden die aangesloten zijn bij een confederatie. Daarbij zijn personen die niet actief op, niet afhankelijk van of participierend op de arbeidsmarkt zijn (zoals gepensioneerden, zelfstandigen, studenten en werklozen) niet meegenomen. Er geldt voor deze variabele dus dat hoe hoger een land scoort op een schaal van 0 tot 100, hoe hoger de organisatiegraad is van dat land is.

3.4. Controlevariabelen

Tot slot wordt een aantal controlevariabelen opgenomen, die in eerdere studies over soortgelijke onderwerpen ook werden meegenomen (Lubbers, 2008; Lubbers & Jaspers, 2011), namelijk: leeftijd, sekse en of de respondent in het land geboren is waar hij of zij woonachtig is.

4. Methode

De afgeleide hypothesen zullen worden getest middels een landenvergelijkend (multilevel) onderzoek tussen een select aantal lidstaten van de Europese Unie. Er is voor gekozen om landen in de analyses mee te nemen die in of voor 1995 lid werden van de Europese Unie, namelijk: België, Nederland, Luxemburg, Frankrijk, Duitsland, Groot Brittannië, Denemarken, Finland, Italië, Ierland, Griekenland, Portugal, Spanje en Oostenrijk. Deze landen (centrale economieën) hadden indertijd een bepaald welvaartsniveau bereikt. Na 1995 traden vooral zwakke Oostblokeconomieën (perifere economieën) tot de Europese Unie toe, zoals Polen, Slovenië, Bulgarije, Roemenië, Slowakije en Tsjechië. Werknemers uit de perifere economieën kregen daardoor de kans om te participeren op de arbeidsmarkt van de centrale Europese economieën. Arbeiders uit de perifere economieën zijn over het algemeen laaggeschoold en daardoor ondervinden vooral autochtone laagopgeleiden uit de centrale economieën nadelen van de concurrentie die zij krijgen van deze buitenlandse aanloop. Daarnaast kregen bedrijven uit centrale economieën na de toetreding van perifere economieën de kans om hun productie, die voornamelijk door laagopgeleide wordt uitgevoerd te verplaatsen naar de perifere economieën waar kostenefficiënter geproduceerd kan worden. Laagopgeleiden uit de centrale economieën ondervinden ook van deze ontwikkelingen dus voornamelijk de negatieve gevolgen, omdat de vraag naar hun arbeid daalt (Wood, 1994; Kaptein, 2000; Nielsen & Alderson, 2002).

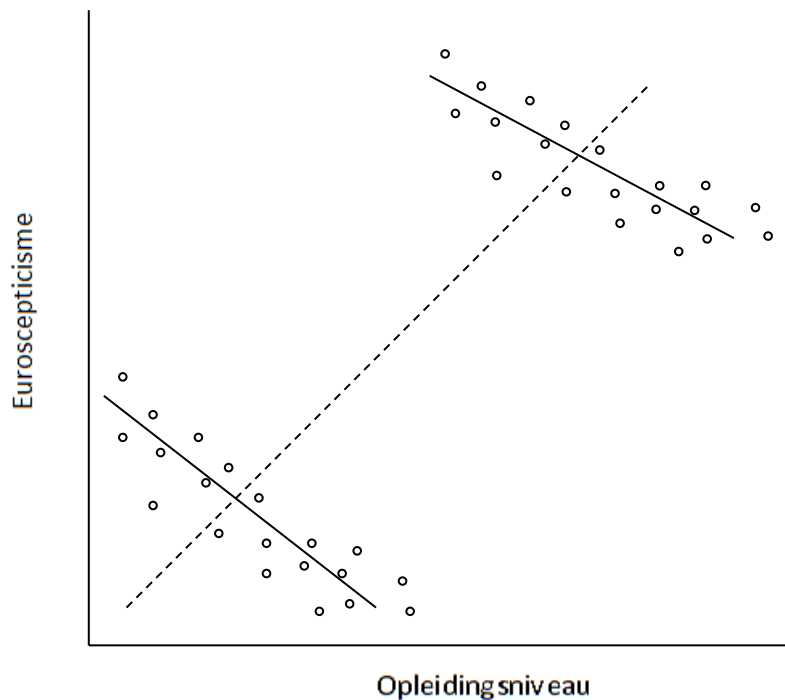
Op basis van deze kennis is besloten om de hypothesen te toetsen voor de centrale economieën. Laagopgeleiden ondervinden in al deze landen namelijk de nadelen van de toetreding van zwakkere economieën. Zo kan getest worden welke factor(en) het Euroscepticisme van laagopgeleiden bepalen. Er zal bekeken worden of inderdaad geldt dat laagopgeleiden in meer economisch geëuropeaniseerde landen Eurosceptischer zijn dan in landen die minder economisch geëuropeaniseerd zijn. Vervolgens wordt ook onderzocht of laagopgeleiden in meer geseculariseerde landen Eurosceptischer zijn dan in minder geseculariseerde landen. Tot slot wordt getest of laagopgeleiden in minder georganiseerde landen Eurosceptischer zijn dan in landen waar de organisatiegraad hoger is.

Om een dergelijke analyse uit te mogen voeren, moeten de variabelen die gebruikt worden aan verschillende voorwaarden voldoen (Gravetter & Wallnau, 2009). Voorafgaand aan het onderzoek is beoordeeld in hoeverre de variabelen aan deze eisen voldoen, om de kwaliteit van deze studie ten goede te komen. Zo is er gecontroleerd op de lineaire samenhang, de normaalverdeling van variabelen, homoscedasticiteit, uitschieters die de analyses kunnen beïnvloeden en multicollineariteit. Er bleken echter geen grote problemen te bestaan in de data wat betreft deze kwaliteitseisen.

Voor het opstellen van de multilevel analyses is gebruik gemaakt van de optie 'Mixed Models' in SPSS. In een standaardregressie houdt SPSS er geen rekening mee dat tussen landen vergeleken moet worden en dit kan problemen opleveren (Field, 2009). Met een voorbeeld valt dit probleem uit te leggen en Figuur 1 is getekend om dit voorbeeld te illustreren. Het kan bijvoorbeeld voorkomen dat het ene land over het algemeen laag scoort op de variabele opleidingsniveau, maar hoog op de variabele Euroscepticisme. Een ander land kan vervolgens gemiddeld hoog scoren op de variabele opleidingsniveau, maar juist laag op de variabele Euroscepticisme. Indien er geen multilevel analyse wordt gebruikt, zou SPSS aangeven dat er een positieve relatie bestaat tussen deze twee variabelen;

hoe hoger iemand scoort op opleidingsniveau, hoe hoger diegene zal scoren op Euroscepticisme (gestippelde lijn in Figuur 4.1). Het kan echter zo zijn dat voor ieder land apart geldt dat degenen die het hoogst scoren op Euroscepticisme het laagst zijn opgeleid. Dan blijkt er dus een negatieve relatie te bestaan tussen deze twee variabelen. Om te voorkomen dat er onjuiste conclusies worden getrokken, wordt er in een multilevel regressieanalyse rekening gehouden met het bestaan van verschillende landen (ononderbroken lijnen in Figuur 4.1).

Figuur 4.1: Voorbeeld belang gebruik multilevel regressieanalyse

In een multilevel regressieanalyse kan een hiërarchie gedefinieerd worden waardoor landen met elkaar vergeleken kunnen worden. Elk individu heeft een individuele score gekregen voor de mate van Euroscepticisme, het opleidingsniveau en op de controlevariabelen maar *alle individuen die in hetzelfde land leven* hebben dezelfde score gekregen voor Europese economische integratie, secularisering en organisatiegraad. Hierdoor kan vergeleken worden of daadwerkelijk geldt dat laagopgeleiden Eurosceptischer zijn in landen die meer economisch geëuropeiseerd zijn of dat dit juist opgaat in landen die geseculariseerder zijn of juist in landen waar de organisatiegraad lager is.

5. Resultaten

Dit onderzoek is uitgevoerd met twee verschillende samenstellingen van de afhankelijke variabele. Per resultatentabel is in de tabeltitel aangegeven om welke afhankelijke variabele het gaat. Voor iedere vorm van de afhankelijke variabele is onderzocht of er een crosslevel interactie bestaat tussen het opleidingsniveau en Europese economische integratie (model 3), het opleidingsniveau en secularisering (model 4) en het opleidingsniveau en de organisatiegraad (model 5). Er zijn 14 landen waarin 17455 individuen leven meegenomen in deze multilevel regressieanalyses.

De eerste afhankelijke variabele waarmee is gewerkt, heeft betrekking op de mate van wantrouwen die de respondent heeft tegenover de Europese Unie. In Tabel 5.1 is de modelopbouw te zien behorende bij deze analyses. Het nulmodel laat zien dat 8,2 procent van de variantie in Euroscepticisme voorkomt op het landniveau en 91,2 procent op individueel niveau. In Model 1 is zichtbaar dat het opleidingsniveau negatief is gecorreleerd met de mate van wantrouwen tegen de Europese Unie; hoe lager het opleidingsniveau, hoe groter dit wantrouwen is. Uit model 2 blijkt dat het opleidingsniveau een significante 'random slope' heeft. De -2 log likelihood statistiek is namelijk significant gedaald ($(40876,695 - 40806,976) > 9,488$). Dit gegeven duidt erop dat de relatie tussen het opleidingsniveau en het wantrouwen dat men koestert tegen de Europese Unie verschilt per lidstaat die werd meegenomen in de analyses. Het is de vraag of dit verschil kan worden toegeschreven aan de mate waarin een land economische geëuropeaniseerd is (Model 3), de mate waarin een land gesecculariseerd is (Model 4) of de mate waarin een land georganiseerd is (Model 5). In Model 3 laat de interactievariabele een significant resultaat zien bij een significantieniveau van 0,05. Uit deze analyse blijkt dus dat het verschil in Euroscepticisme tussen laag- en hoogopgeleiden groter is in meer gesecculariseerde dan in minder gesecculariseerde landen.

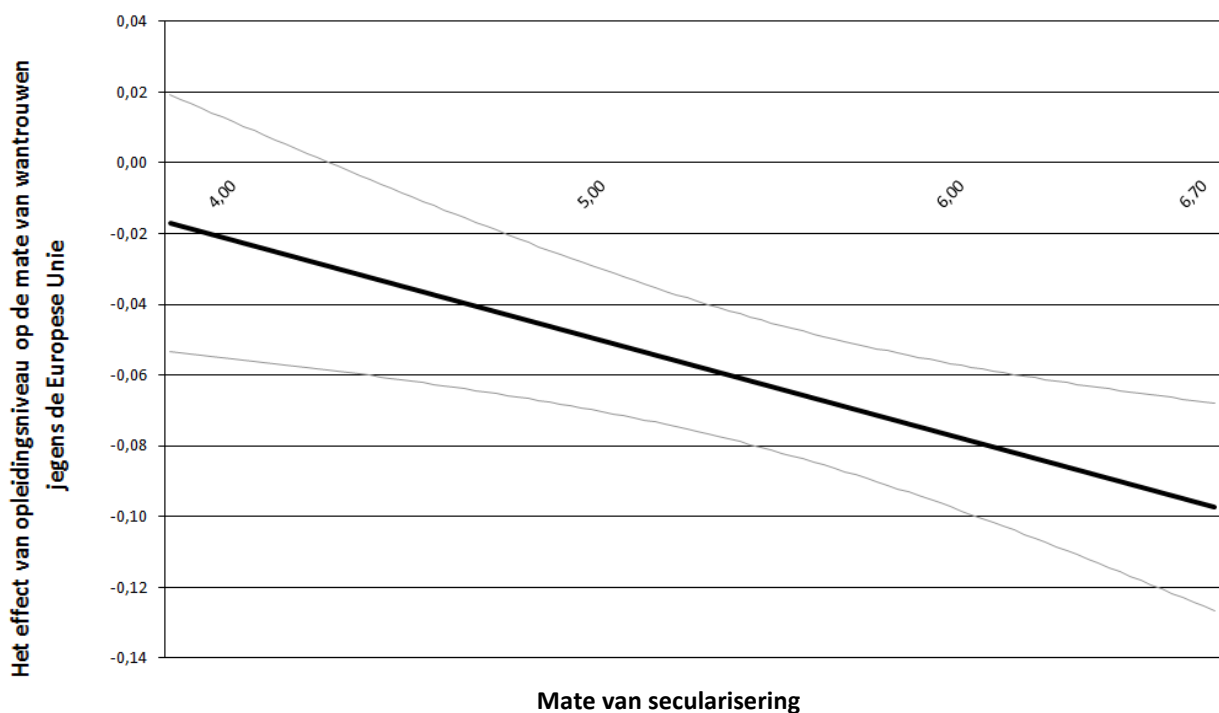
Tabel 5.1: Multilevel regressie afhankelijke variabele Euroscepticisme 1 (mate van wantrouwen die de respondent tegen de Europese Unie heeft).

	Nulmodel B	Model 1 B	Model 2 B	Model 3 B	Model 4 B	Model 5 B
<i>Individueel niveau</i>						
Constante	2,572***	2,487***	2,503***	2,770***	1,338***	2,425***
Opleidingsniveau		-0,060***	-0,064***	0,007	0,087	-0,062**
<i>Controlevariabelen</i>						
Leeftijd		0,001*	0,001**	0,001***	0,001**	0,001**
Vrouw		0,000	-0,000	-0,000	0,000	-0,000
Herkomst Respondent		0,256***	0,257***	0,257***	0,257***	0,257***
<i>Cross-level interacties</i>						
Europese economische integratie				-0,004		
Europese econ. integratie*Opleidingsniveau				-0,001		
Secularisering					0,212**	
Secularisering*Opleidingsniveau					-0,027**	
Vakbondlidmaatschap						0,002
Vakbondlidmaatschap*Opleidingsniveau						-0,000
Variantie, landniveau (n = 14)	8,2%	8,55%	16,69%	16,52%	11,83%	16,41%
Variantie, individueel niveau (n = 17455)	91,8%	91,45%	83,56%	83,20%	87,96%	83,17%
Random slope, opleidingsniveau			0,29%	0,28%	0,21%	0,30%
-2 Log Likelihood	41193,019	40876,695	40806,976	40806,432	40796,857	40806,744
df		4	1	2	2	2

* = Sig. <0,10/ ** = Sig. <0,05/ *** = Sig. < 0,01

Vervolgens is in Figuur 5.1 weergegeven hoe de relatie tussen het opleidingsniveau en de mate van wantrouwen tegen de Europese Unie verloopt ten opzichte van de mate van secularisering van een bepaalde context. Hieruit is op te maken dat er in de minst gesecculariseerde contexten eigenlijk geen effect is van het opleidingsniveau op de mate van wantrouwen over de Europese Unie. Het opleidingsniveau bepaalt in de minst gesecculariseerde contexten dus niet de mate van wantrouwen die men heeft tegenover de Europese Unie. De bovenste dunne lijn die de standaardafwijking representeert, komt namelijk boven de nullijn uit. Er is echter wel een effect in meer gesecculariseerde contexten en het effect wordt steeds sterker naarmate een context meer gesecculariseerd is. Naarmate een context meer is gesecculariseerd, bepaalt het opleidingsniveau in steeds grotere mate het wantrouwen dat wordt gekoesterd tegenover de Europese Unie.

Figuur 5.1: Verloop van de versterking van het effect van het opleidingsniveau op wantrouwen tegenover de Europese Unie door secularisering.

Dat secularisering het effect van het opleidingsniveau op het wantrouwen tegen de Europese Unie versterkt, zegt op zichzelf nog niets over hoe secularisering het Euroscepticisme van laagopgeleiden beïnvloedt. Maakt secularisering laagopgeleiden Eurosceptischer? Om verder inzicht te krijgen in dit verloop zijn de hoger- en lageropgeleiden uitgesplitst. Op die manier kan bekeken worden hoe secularisering het Euroscepticisme van laagopgeleiden exact beïnvloedt en of inderdaad geldt dat lager opgeleiden die in meer gesecculariseerde contexten leven meer wantrouwen hebben in de Europese Unie dan lager opgeleiden die in minder gesecculariseerde contexten leven. Uit Tabel 5.2 blijkt dat het effect van secularisering voor de twee categorieën waaronder de meest hoogopgeleide personen vallen niet significant zijn. Het effect wordt dus vooral gedragen door de laag- en middelhoog opgeleiden. Voor deze groepen geldt dat zij wantrouwender worden over de Europese Unie als secularisering zich voordoet.

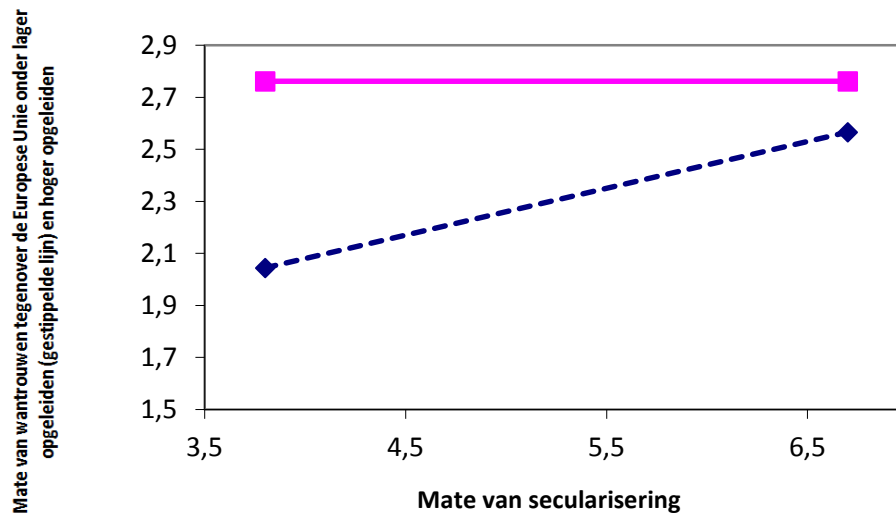
Tabel 5.2: Multilevel regressie effect van secularisering op wantrouwen over de Europese Unie per opleidingsniveau

	Pre-primary educ. or non educ.	Primary educ. or first stage of basis educ.	Lower secondary or second stage of basic educ.	(Upper) Secondary education	Post-secondary non-tertiary education	First stage of tertiary education	Second stage of tertiary education
	B	B	B	B	B	B	B
<i>Individueel niveau</i>							
Constante	1,871***	1,509***	1,420***	1,637***	1,242***	1,863***	2,306***
<i>Landniveau</i>							
Secularisering	0,114*	0,178**	0,152**	0,106*	0,172**	0,081	0,052
<i>Controlevariabelen</i>							
Leeftijd	- 0,007**	- 0,001	0,001	0,003***	0,002	- 0,000	- 0,006
Vrouw	- 0,167**	0,012	- 0,020	-0,017	0,085	- 0,035	- 0,123
Herkomst Respondent	0,684***	0,325***	0,376***	0,285***	0,300**	0,130***	- 0,025
Variantie, landniveau (n = 14)	1,4%	9,21%	0,30%	5,36%	2,40%	6,00%	0,00%
Variantie, individueel niveau	98,6%	90,79%	99,70%	94,64%	97,60%	94,00%	100,00%

* = Sig. <0,10/ ** = Sig. <0,05/ *** = Sig. < 0,01

Tot slot is Figuur 5.2 getekend waarin wordt gevisualiseerd dat het verschil in wantrouwen tegen de Europese Unie van de twee hoogst opgeleide groepen (die worden gerepresenteerd door de doorlopende lijn) in meer en minder gesecculariseerde contexten te klein is om significant te worden bevonden. Statistisch gezien is er geen verschil in de hoeveelheid wantrouwen die hoger opgeleiden in minder gesecculariseerde landen hebben tegen de Europese Unie ten opzichte van hoger opgeleiden in meer gesecculariseerde landen. Voor de vijf groepen waarin de laag- en middelhoog opgeleiden (die worden gerepresenteerd door de gestippelde lijn) vallen, geldt echter dat er wel een aanzienlijk verschil is tussen de mate van wantrouwen die deze groepen koesteren tegenover de Europese Unie in minder en meer gesecculariseerde contexten. Er kan op basis van deze onderzoeksresultaten gesteld worden dat er ondersteuning is gevonden voor de tweede hypothese van dit onderzoek, die luidde: *Naarmate een land meer gesecculariseerd is, zal het Euroscepticisme onder laagopgeleiden groter zijn*. Er moet opgemerkt worden dat uit Figuur 5.2 blijkt dat hoger opgeleiden gemiddeld genomen Eurosceptischer zijn dan lageropgeleiden. Uit Model 1 in Tabel 5.1 bleek echter dat er weldegelijk een negatief verband bestaat tussen het opleidingsniveau en Euroscepticisme. Als de constanten uit tabel 5.2 in acht worden genomen, komt naar voren dat er met betrekking tot economische Europeanisering een kwadratische samenhang is tussen Euroscepticisme en het opleidingsniveau. Alhoewel deze bevinding geen directe gevolgen heeft voor de bevestiging van de tweede hypothese (er geldt ondanks dit resultaat dat lager opgeleiden die in meer gesecculariseerde landen leven Eurosceptischer zijn dan lageropgeleiden die in minder gesecculariseerde landen leven), zal dit resultaat in de conclusie nader verklaard worden.

Figuur 5.2: Mate van wantrouwen uitgesplitst naar opleidingsniveaus onder een toename van secularisering

De tweede afhankelijke variabele die werd geanalyseerd, weerspiegelt de mening van respondenten over de uitbreiding van de Europese Unie. In Tabel 5.3 is te zien hoe de modelopbouw verlopen is. Het nulmodel laat zien dat 4,29 procent van de variantie in Euroscepticisme voorkomt op het landniveau en 95,71 procent op individueel niveau. Ook hier blijkt uit Model 1 dat het opleidingsniveau negatief correleert met de mening van de respondenten over de uitbreiding van de Europese Unie. Dit betekent dat naarmate een persoon lager opgeleid is, deze negatiever aankijkt tegen de uitbreiding van de Europese Unie. Vervolgens wordt ook hier in Model 2 bekeken of het opleidingsniveau een 'random slope' heeft en of de relatie tussen het opleidingsniveau en de mening tegenover de uitbreiding van de Europese Unie dus per context kan verschillen. Ook hier blijkt dat het geval te zijn, omdat de -2 log likelihood statistiek significant is gedaald ($83341,172 - 83343,299 > 9,488$). Het is de vraag of dit verschil kan worden toegeschreven aan de mate waarin een land economische geëuropeaaniseerd is (Model 3), de mate waarin een land gesecculariseerd is (Model 4) of de mate waarin een land georganiseerd is (Model 5). Geen van de modellen laat een significant resultaat zien. Hierdoor kan gesteld worden dat er geen ondersteuning is gevonden voor de derde hypothese van dit onderzoek, die luidde: *Naarmate een land een lagere organisatiegraad heeft, zal het Euroscepticisme onder laagopgeleiden groter zijn*. Er moet wel worden opgemerkt dat de statistiek voor Europese economische integratie op 0,014de punt niet significant is bij een significantieniveau van 0,10. Om deze reden is er verder onderzoek gedaan naar hoe deze relatie precies verloopt onder verschillende maten van Europese economische integratie.

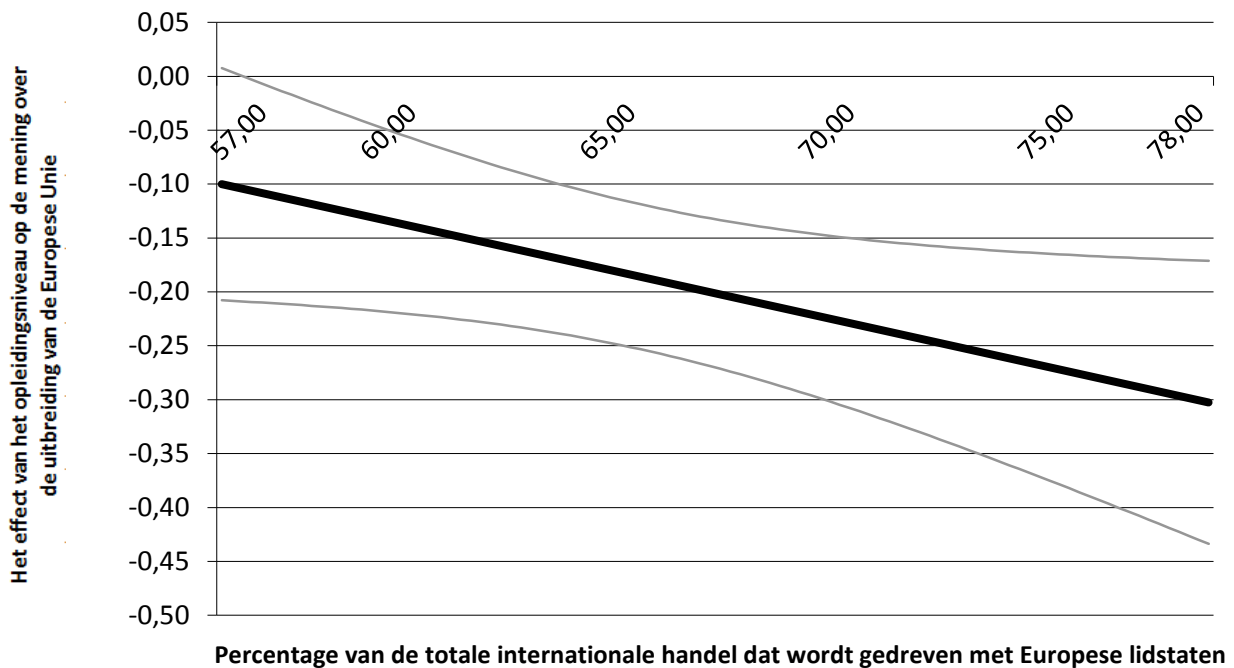
Tabel 5.3: Multilevel regressie afhankelijke variabele Euroscepticisme 2 (de mening over de uitbreiding van de Europese Unie).

	Nulmodel B	Model 1 B	Model 2 B	Model 3 B	Model 4 B	Model 5 B
<i>Individueel niveau</i>						
Constante	6,381***	5,754***	5,814***	4,920***	4,557***	5,476***
<i>Controlevariabelen</i>						
Opleidingsniveau		- 0,163***	- 0,188***	0,402	0,083	- 0,120**
Leeftijd		0,012***	0,013***	0,013***	0,013***	0,130***
Vrouw		0,104***	- 0,107***	0,107***	0,108***	0,108***
Herkomst Respondent		0,541***	0,541***	0,542***	0,542***	0,540***
<i>Cross-level interacties</i>						
Europese economische integratie				0,014		
Europese econ. integratie*Opleidingsniveau				- 0,009		
Secularisering					0,227	
Secularisering*Opleidingsniveau					- 0,049	
Vakbondlidmaatschap						0,019
Vakbondlidmaatschap*Opleidingsniveau						- 0,002
Variantie, landniveau (n = 14)	4,29%	4,92%	8,08%	7,89%	7,47%	7,66%
Variantie, individueel niveau (n = 17455)	95,71%	95,08%	91,53%	91,85%	92,23%	92,03%
Random slope, opleidingsniveau			0,33%	0,27%	0,30%	0,31%
-2 Log Likelihood	83768,418	83414,414	83343,299	83340,539	83341,172	83341,842
df		4	1	2	2	2

* = Sig. <0,10/ ** = Sig. <0,05/ *** = Sig. < 0,01

Brambor, Clark en Golder stellen namelijk in artikelen uit 2003 en 2006 dat niet significante interacties ook altijd geplot moeten worden, omdat cruciale kenmerken van het verloop van een relatie tussen verschillende contexten niet via het significantieniveau aan het licht hoeven te komen. In Figuur 5.3, dat het verloop weergeeft voor het effect van opleidingsniveau op de mening over de uitbreiding van de Europese Unie onder verschillende maten van Europese economische integratie, komt het belang van een plot duidelijk naar voren. Voor het overgrote deel van deze grafiek geldt namelijk dat het effect van het opleidingsniveau op de mening over de uitbreiding van de Europese Unie niet significant verschilt voor verschillende maten van Europese economische integratie en daarom geeft Tabel 5.3 een zwakke significantie aan. Hoewel er strikt genomen dus geen significant interactie effect bestaat, toont de grafiek dat er in de minst economisch geëuropeaniseerde landen geen effect is van het opleidingsniveau op de mening over de uitbreiding van de Europese Unie. De bovenste dunne lijn die de standaardafwijking representeert komt namelijk net boven de nullijn uit. Daarnaast geeft deze lijn ook aan dat het effect van het opleidingsniveau op de mening over de uitbreiding van de Europese Unie sterker is in de meest economisch geëuropeaniseerde contexten ten opzichte van de minst economisch geëuropeaniseerde contexten.

Figuur 5.3: Verloop van de versterking van het effect van het opleidingsniveau op de mening over de uitbreiding van de Europese Unie door Europese economische integratie.

Uit de bovenstaande analyses kan nog niet opgemaakt worden hoe Europese economische integratie het Euroscepticisme van lageropgeleiden precies beïnvloedt. Om hierin inzicht te krijgen, zijn de opleidingsniveaus uitgesplitst in Tabel 5.4. Hieruit blijkt dat de coëfficiënten van de variabele Europese economische integratie van de laagste twee opleidingsniveaus positief zijn en van de overige opleidingsniveaus negatief. Ook is het verschil tussen de coëfficiënten van het laagste en het op een na hoogste opleidingsniveau vrij groot. De P-waarden van deze opleidingsniveaus liggen daarnaast dicht bij het significantieniveau. Er kan berekend worden of er tussen deze twee groepen een significant verschil bestaat in Euroscepticisme dat voortkomt uit de mate van Europese economische integratie van een context. De coëfficiënt van de variabele Europese economische integratie van de laagst opgeleiden bedraagt 0,046 en de bijbehorende standaardafwijking is 0,028. Voor de op een na hoogst opgeleiden geldt een coëfficiënt van - 0,033 en de bijbehorende standaardafwijking bedraagt 0,020. De standaardafwijking van de lageropgeleiden wordt twee keer afgetrokken van de bijbehorende coëfficiënt: $0,046 - (2 * 0,028) = - 0,01$ en de standaardafwijking van de op een na hoogst opgeleiden wordt twee keer bij de bijbehorende coëfficiënt opgeteld: $- 0,033 + (2 * 0,020) = 0,007$. Omdat 0,007 groter is dan - 0,01 overlappen deze twee uitkomsten elkaar. Daarmee is er geen bewijs gevonden dat er een verschil bestaat in Euroscepticisme tussen het laagste en het op een na hoogste opleidingsniveau dat voortkomt uit Europese economische integratie. De resultaten uit tabel 5.4 vormen daarnaast geen bevestiging voor de eerste hypothese van dit onderzoek. De coëfficiënten van de variabele Europese economische integratie van de lagere opleidingsniveaus zijn namelijk niet significant. Er kan dus niet gesteld worden dat lager opgeleiden die in meer economisch geëuropeïseerde contexten leven Eurosceptischer zijn dan lager opgeleiden die in minder economisch geëuropeïseerde contexten leven. Op basis hiervan wordt de eerste hypothese van dit onderzoek; *Naarmate een land meer economische geëuropeïseerd is, zal het Euroscepticisme onder laagopgeleiden groter zijn*, verworpen.

Tabel 5.4: Multilevel regressie effect van Europese economische integratie op de mening over de uitbreiding van de Europese Unie per opleidingsniveau

	Pre-primary educ. or non educ.	Primary educ. or first stage of basis educ.	Lower secondary or second stage of basic educ.	(Upper) Secondary education	Post-secondary non-tertiary education	First stage of tertiary education	Second stage of tertiary education
	B	B	B	B	B	B	B
<i>Individueel niveau</i>							
Constante	3,634*	4,812*	5,699***	5,685***	5,987***	6,921***	5,684**
<i>Landniveau</i>							
Europ. Econ. Integratie	0,046	0,016	- 0,008	- 0,010	- 0,011	- 0,033	- 0,012
<i>Controlevariabelen</i>							
Leeftijd	- 0,016*	0,006	0,015***	0,014***	0,016***	0,018***	0,035***
Vrouw	- 0,106	0,475***	0,073	- 0,065	0,343*	0,034	0,010
Herkomst Respondent	1,158**	0,273	0,815***	0,714***	0,316	0,353***	- 1,343**
Variantie, landniveau (n = 14)	2,79%	4,89%	5,52%	5,19%	2,03%	4,42%	3,93%
Variantie, individueel niveau	97,21%	95,11%	94,48%	94,81%	97,97%	95,58%	96,07%

* = Sig. <0,10/ ** = Sig. <0,05/ *** = Sig. < 0,01

6. Conclusie en Discussie

In navolging van onderzoek van Jaspers (2008) en Lubbers en Jaspers (2011) en aan de hand van de hoofdvraag: *Kan het Euroscepticisme onder laagopgeleiden worden verklaard door Europese economische integratie, secularisering en/ of een lage organisatiegraad?* is onderzocht of economische Europeanisering, secularisering of een lage organisatiegraad een verklaring kunnen vormen voor het verschil het Euroscepticisme onder laagopgeleiden. Lubbers en Jaspers (2011) stelden namelijk dat niet alleen de verslechterde economische positie van laagopgeleiden Euroscepticisme kan veroorzaken en Jaspers (2008) bracht religie direct in verband met Euroscepticisme. Eerder werd nog niet structureel onderzoek gedaan naar een verklaring voor het Euroscepticisme onder laagopgeleiden en daarom is in dit landenvergelijkend onderzoek getracht te achterhalen welke landkenmerken het Euroscepticisme van laagopgeleiden kunnen verklaren.

Uit de analyses bleek dat de mate waarin secularisering is gevorderd in een bepaalde context van invloed is op de relatie tussen het opleidingsniveau en de mate waarin respondenten de Europese Unie wantrouwen. In meer gesecculariseerde Europese lidstaten is het verschil in wantrouwen in de Europese Unie tussen hoog- en laagopgeleiden groter dan in minder gesecculariseerde gebieden. Daarnaast bleek dat het effect van het opleidingsniveau op de mate van wantrouwen tegen de Europese Unie sterker wordt naarmate een context meer gesecculariseerd is, maar dat dit effect er in de minst gesecculariseerde landen niet is. Tot slot werd duidelijk dat dit effect vooral wordt gedragen door laag- en middelhoogopgeleiden. Laag- en middelhoog opgeleiden die in meer gesecculariseerde gebieden leven zijn dus wantrouwender tegenover de Europese Unie dan laag- en middelhoogopgeleiden die in minder gesecculariseerde gebieden leven. Voor hoogopgeleiden is dit effect echter niet gevonden. Wel bleek dat de meest hoogopgeleiden gemiddeld genomen Eurosceptischer bleken dan de lager- en middelhoog opgeleiden.

Op basis van de theorie over sociale desorganisatie kan verklaard worden waarom laagopgeleiden uit meer gesecculariseerde landen Eurosceptischer zijn dan laagopgeleiden uit minder gesecculariseerde landen. Een instituut zoals de kerk bood mensen eerder namelijk nog een duidelijk interpretatiekader, waardoor houvast werd geboden over hoe men met verschillende visies op de samenleving moest omgaan. Door het seculariseringsproces boeten geloofsovertuigingen aan invloed in en juist laagopgeleiden ondervinden daarvan de nadelen. Hoogopgeleiden zijn in hun opleiding in aanraking gekomen met verschillende visies op de samenleving, waardoor zij in kunnen zien dat meerdere waarheden naast elkaar kunnen bestaan. Lageropgeleiden hebben zich hierin minder ontwikkeld en kunnen bij het wegvallen van richtinggevende instituties minder makkelijk met een diversiteit aan visies omgaan. Het gevolg is dat zij zich wantrouwend op zullen stellen tegenover de samenleving en daarmee ook tegenover de Europese Unie. De afhankelijke variabele die werd gebruikt om Euroscepticisme te operationaliseren en waarmee dit effect gevonden werd, meet juist de mate van wantrouwen die een respondent in de Europese Unie heeft. Het lijkt erop dat deze uitkomst een logisch gevolg is van sociale desorganisatie die onder laagopgeleiden ontstaat omdat zij moeite hebben met de interpretatie van diverse visies op de samenleving als secularisering zich voordoet. De bevinding dat het effect eigenlijk alleen maar invloed heeft op middelhoog- en lager opgeleiden ondersteunt deze theorie dus eens te meer. Dat een context meer of minder gesecculariseerd is, heeft namelijk geen invloed op hoger opgeleiden omdat zij een breder interpretatiekader hebben, waarmee zij als het ware de invloeden van secularisering opvangen. Het

zijn dus, zoals ook wordt bevestigd, voornamelijk de minder hoog opgeleiden die gevolgen ondervinden van secularisering.

Verder behoeft het feit dat hoger opgeleiden gemiddeld genomen Eurosceptischer bleken dan laag- en middelhoog opgeleiden enige toelichting. Zoals het Euroscepticisme van lager opgeleiden voortkomt uit sociale desorganisatie, kan het Euroscepticisme van hoogopgeleiden mogelijk voortkomen uit onvrede over de wijze waarop er door de Europese Unie beleid wordt gevoerd. Zij hebben juist wel het vermogen om met de veelheid aan informatie om te kunnen gaan en om deze te interpreteren, waardoor zij daarop ook kritisch kunnen reflecteren (Houtman, 2004; De Koster & Van Der Waal, 2006). Het is bijvoorbeeld mogelijk dat hoogopgeleiden sceptisch zijn over het sociale beleid dat de Europese Unie voert. Zij hebben namelijk juist baat bij verdere Europese economische integratie, omdat zij meer kansen hebben op een internationale en onbegrensde arbeidsmarkt (Lubbers, 2008). Nieuwe besluitvormen zoals de Open Methode van Coördinatie die beleidsconcurrentie tussen landen tegengaat remmen dit proces mogelijk juist af (De La Porte, 2002). Hoger opgeleiden staan vaak aan het hoofd van organisaties die zo veel mogelijk winst willen maken door loonkosten zo laag mogelijk te houden en zij verzorgen vaak de logistiek die komt kijken bij de verplaatsing van bedrijven naar het buitenland (Lubbers, 2008). Als bedrijven minder baat hebben bij het verplaatsen van hun productie omdat loonkosten elders niet veel goedkoper zijn, dan ondervinden juist hoogopgeleiden hiervan de nadelen en dit zou vervolgens tot Euroscepticisme kunnen leiden. Om hierover valide uitspraken te mogen doen, zal vervolgonderzoek nog zijn.

Alhoewel secularisering dus een verklaring kan vormen voor het Euroscepticisme van laagopgeleiden, is het effect van de afname van het vakbondslidmaatschap op het verband tussen het opleidingsniveau en Euroscepticisme niet gevonden. Dit kan betekenen dat vakbonden mensen misschien niet zozeer of in mindere mate interpretatiekaders bieden, omdat er geen effect is op het verband tussen het opleidingsniveau en Euroscepticisme indien vakbonden minder invloed in de samenleving hebben.

Ook is het opmerkelijk dat er niet is gevonden dat het verband tussen het opleidingsniveau en de negatieve attitude tegenover verdere uitbreiding van de Europese Unie wordt versterkt naarmate economische Europeanisering verder is gevorderd. In landen die een groot gedeelte van hun totale handel drijven met andere Europese lidstaten, is het verschil hierin tussen hoog- en laagopgeleiden dus niet groter dan in landen die minder handelen binnen de Europese Unie. Ook bleek dat lager opgeleiden die in meer economisch geëuropeaniseerde contexten leven niet Eurosceptischer zijn dan laagopgeleiden die in minder economisch geëuropeaniseerde contexten leven.

Voorgaand onderzoek dat een positieve houding tegenover de Europese Unie of Europese economische integratie in verband bracht met de economische voordelen die dit opleverde (Anderson & Reichert, 1996; Gabel, 1998) wordt door deze conclusies dus niet ondersteund. Alhoewel het misschien een andere uiting is van Euroscepticisme dan hier strikt werd gemeten, vormen deze conclusies ook geen ondersteuning voor onderzoek dat een verband legde tussen het stemmen op rechts-populistische partijen en bijvoorbeeld economische integratie, de vergemakkelijking van arbeidsmigratie, het voeren van internationale handel en het doen van buitenlandse investeringen (Mughan et al., 2003; Swank & Betz, 2003). Deze onderzoeken suggereren bovendien dat de economische verklaring afdoende is om Euroscepticisme te kunnen duiden. Dit onderzoek heeft echter sterke bewijzen geleverd voor een cruciale alternatieve verklaring

die voortaan in acht moet worden genomen in het wetenschappelijk debat over Euroscepticisme. Niet zozeer de economische factoren blijken namelijk een rol te spelen, maar sociale desorganisatie die ontstaat door secularisering blijkt uit dit onderzoek de oorzaak te zijn van Euroscepticisme onder laagopgeleiden. Mogelijk kan ook het Europese sociale beleid ervoor gezorgd hebben dat lageropgeleiden die in meer economisch geëuropeaniseerde contexten leven niet Eurosceptischer zijn dan lageropgeleiden die in minder economisch geëuropeaniseerde contexten leven. Als namelijk door dit beleid de negatieve gevolgen van economische Europeanisering voor lageropgeleiden minder voelbaar zijn, dan kan dit hun Euroscepticisme misschien afzwakken. Echter is vervolgonderzoek nodig om hierover gegronde uitspraken te mogen doen.

Ook voor de publieke opinie en beleidsvoering omtrent Euroscepticisme hebben de conclusies van dit onderzoek gevolgen. Deze duiden er namelijk op dat Euroscepticisme onder laagopgeleiden niet voortkomt uit de economische nadelen die zij ondervinden van de Europese Unie, maar dat het seculariseringsproces hierin bepalend is. Er is hiermee ook meer duidelijkheid gekomen over waarom mensen mogelijk op rechts-populistische partijen stemmen. Dit stemgedrag komt onder laagopgeleiden voort uit wantrouwen tegenover de gevestigde politiek als gevolg van het seculariseringsproces. Vanwege het feit dat dit proces niet zomaar tot een halt te roepen is, zou men kunnen laten onderzoeken hoe er in de educatie van lageropgeleiden meer aandacht kan komen voor de diversiteit aan visies waarmee zij door secularisering moeilijker om kunnen gaan dan hoogopgeleiden. Op die manier kan de discrepantie tussen hoog- en laagopgeleiden in het vermogen om sociale desorganisatie te ondervangen in de toekomst mogelijk verkleind worden.

Verder moet opgemerkt worden dat de data waarop dit onderzoek is gebaseerd, werden vergaard in 2008 toen de economische vooruitzichten nog een stuk gunstiger waren dan nu het geval is. Dit kan twee dingen betekenen ten aanzien van deze studie. Ten eerste is het in te denken dat er door de problematiek omtrent de economische crisis een verhoogde variëteit is ontstaan aan visies over hoe deze moet worden aangepakt. Voor in het bijzonder laagopgeleiden heeft een vergroting van de diversiteit aan visies gevolgen, omdat sociale desorganisatie daardoor kan toenemen. De huidige situatie kan het wantrouwen tegenover de Europese Unie onder lageropgeleiden dus mogelijk hebben vergroot ten opzichte van 2008.

Ten tweede speelde baanonzekerheid wellicht nog geen hoofdrol in het bestaan van lageropgeleiden. Hun baanonzekerheid is ten opzichte van 2008 aanzienlijk gestegen door de economische crisis. Hierdoor hebben lager opgeleiden misschien meer interesse gekregen om te achterhalen waarom hun baanonzekerheid zo is gestegen. Door de berichtgeving in de media over de economische crisis kan hierover meer inzicht zijn gekomen. Dit kan ervoor hebben gezorgd dat lageropgeleiden zich nu meer bewust zijn van de gevolgen die Europese economische integratie voor hen heeft dan in 2008. Voor lager opgeleiden die in meer economisch geëuropeaniseerde gebieden leven, zijn de gevolgen van economisch Europees beleid groter dan voor lager opgeleiden in minder economisch geëuropeaniseerde gebieden. In theorie kunnen lageropgeleiden die in meer economisch geëuropeaniseerde contexten leven hierdoor een negatievere houding ten opzichte van de uitbreiding van de Europese Unie hebben gekregen dan lager opgeleiden die in minder economisch geëuropeaniseerde contexten leven. Op basis van de conclusies van dit onderzoek kan dus verwacht worden dat er voor de huidige situatie meerdere scenario's denkbaar zijn. De mogelijkheid dat bewustwording over wat voor gevolgen Europese economische integratie heeft en een toename in sociale desorganisatie door een verhoogde variëteit aan visies op de economische

omstandigheden hoeven elkaar namelijk niet uit te sluiten, zoals ook uit deze studie blijkt. Het is daarom raadzaam om een vervolgonderzoek te starten zodra er nieuwe, bruikbare data beschikbaar zijn.

Tot slot moet in acht worden genomen dat als de Europese Unie zich nog verder gaat uitbreiden, een waarschijnlijk gevolg is dat de concurrentiepositie van lager opgeleiden in de centrale economieën zal afnemen. Op 1 juli 2013 trad Kroatië bijvoorbeeld nog tot de Europese Unie toe (EuropaNu, 2013; Rijksoverheid, 2013; Telegraaf, 2013b) en ook de andere landen die kandidaat zijn om in de toekomst tot de Europese Unie toe te mogen treden, zoals Turkije, Montenegro, Servië, Macedonië, Albanië en Bosnië behoren tot de perifere economieën van Europa. De verwachting op basis van de economische theorie is dat bij toetreding van deze landen voornamelijk laagopgeleide arbeidsmigranten uit deze gebieden een baan proberen te vinden in de centrale economieën. Daarnaast krijgen bedrijven uit de centrale economieën bij toetreding van deze landen nog meer mogelijkheden om hun productie te verplaatsen naar gebieden waar goedkoper kan worden geproduceerd. Laagopgeleiden in de centrale economieën krijgen er op deze manier enerzijds meer concurrentie bij, terwijl er voor hen in de centrale economieën steeds minder werk is. Voor laagopgeleiden uit de centrale economieën die voor hun handel minder afhankelijk zijn van de Europese Unie, zullen deze ontwikkelingen minder effect hebben dan voor laagopgeleiden uit landen die meer handelen binnen de Europese Unie. De verwachting op basis van de economische verklaring is dat door deze ontwikkelingen Euroscepticisme onder laagopgeleiden in meer economisch geëuropeaniseerde contexten sneller zal toenemen dan onder laagopgeleiden die in minder economisch geëuropeaniseerde contexten leven. In de toekomst kan de economische verklaring voor het Euroscepticisme onder laagopgeleiden mogelijk wel geldig blijken. Ook om deze reden is het noodzakelijk om vervolgonderzoek hiernaar te blijven verrichten.

7. Literatuurlijst

- AIAS (2011). *ICTWSS: Database on Institutional Characteristics of Trade Unions, Wage Setting, State Intervention and Social Pacts in 34 countries between 1960 and 2007*. Geraadpleegd op 10 juli 2013 van <http://www.uva-aias.net/208>
- Anderson, C.J., & Reichert, M. S. (1996). Economic benefits and support for membership in the E.U.: a cross-national analysis. *Journal of Public Policy*, 15 (3), 231–249.
- Beckfield, J. (2006). European integration and income inequality. *American Sociological Review*, 71 (6), 964-985.
- Berger, P. L., Berger, B., & Kellner, H. (1974). *The homeless mind: modernization and consciousness*. New York: Vintage Books.
- Brambor, T., Clark, W.R., & Golder, M. (2006). Understanding interaction models: Improving empirical analyses. *Political Analysis*, 14 (1), 63-82.
- Eisinga, R., Te Groothuis, M., & Pelzer, B. (2012). The reliability of a two-item scale: Pearson, Cronbach, or Spearman-Brown? *International Journal of Public Health*, doi 10.1007/s00038-012-0416-3.
- Eurofound (2010). Social dumping. Geraadpleegd op 11 juli 2013 van <http://www.eurofound.europa.eu/areas/industrialrelations/dictionary/definitions/socialdumping.htm>
- EuropaNu (2013). *Toetreding Kroatië tot Europese Unie*. Geraadpleegd op 1 juli 2013 van http://www.europa-nu.nl/id/vh9idcqe1eng/toetreding_kroatie_tot_de_europese_unie
- EVS (2010). *European values study 2008, method report, 4th wave*. Cologne: GESIS Data Archive.
- EVS (2011). *EVS 1981 - 2008 variable report longitudinal data file*. Tilburg: European Values Study and GESIS Data Archive for the Social Sciences.
- De Koster, W., Achterberg, P., Houtman, D., & Van der Waal, J. (2010). Van god los. Post-christelijk cultureel conflict in Nederland. *Sociologie*, 6 (3), 27 – 49.
- De Koster, W., & Van der Waal, J. (2006). Moreel conservatisme en autoritarisme theoretisch en methodisch ontward. *Mens & Maatschappij*, 81 (2), 121-140.
- De La Porte, C. (2002). Is the open method of coordination appropriate for organising activities at European level in sensitive policy areas? *European Law Journal*, 8 (1), 38 – 58.
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS*. Londen: Sage Publications.
- Franklin, M. N. (2002). Learning from the Danish Case: A Comment on Palle Svensson's critique of the Franklin theses. *European Journal of Political Research*, 41 (6), 751 – 757.
- Franklin, M. N., Van der Eijk, C., & Marsh, M. (1995). Referendum outcomes and trust in

- government. Public support for Europe in the wake of Maastricht. *West European Politics*, 18 (3), 101 – 117.
- Gravetter, F. J., & Wallnau, L. B. (2009). *Statistics for the behavioral sciences*. Belmont: Wadsworth.
- Gabel, M.J. (1998). Public support for European integration: an empirical test of five theories. *Journal of Politics*, 60 (2), 333–354.
- Golder, M. (2003). Explaining variation in the success of extreme right parties in Western Europe. *Comparative Political Studies*, 36 (4), 432- 466.
- Hainmueller, J., & Hiscox, M. J. (2006). Learning to love globalization: Education and individual attitudes toward international trade. *International Organization*, 60 (2), 469-498.
- Hobolt, S. B. (2005). When Europe matters: The impact of political information on voting behaviour in EU referendums. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 15 (1), 85-109.
- Hooghe, L., & Marks, G. (2005). Calculation, community and cues. Public opinion on European integration. *European Union Politics*, 6 (4), 419 – 443.
- Houtman, D. (2004). *Posttraditionele identiteiten tussen essentialisme en relativisme: Over identiteitspolitiek, nieuwe sociale bewegingen en het spook van het postmodernisme*. In Hooghe, M. & Billiet, J., *Historische en sociologische benaderingen van nieuwe sociale bewegingen* (pp. 485-507). Gent: ODIS.
- Kaptein, E. B. (2000). Winners and losers in the global economy. *International Organization*, 54 (2), 359 – 384.
- Koster, F. (2010). Welfare state attitudes and economic integration in the EU, 1992-2002. A multilevel investigation across 24 countries. *Policy & Politics*, 38 (2), 179-195.
- Lubbers, M. (2008). Regarding the Dutch ‘nee’ to the European constitution. A test of the identity, utilitarian and political approach to vote no. *European Union Politics*, 9 (1), 59 – 86.
- Lubbers, M., & Jaspers, E. (2011). A longitudinal study of Euroscepticism in the Netherlands: 2008 versus 1990. *European Union Politics*, 12 (1), 21 – 40.
- Mudde, C. (2007). *Populist radical right parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mughan, A., Bean, C., & McAlliser, I. (2003). Economic globalization, job Insecurity and the populist reaction. *Electoral Studies*, 22 (4), 617-633.
- Nielsen, F., & Alderson, A. S. (2002). Globalization and the great U-turn: Income inequality trends in 16 OECD countries. *American Journal of Sociology*, 107 (5), 1244-1299.
- Norris, P., & Inglehart, R. (2004). *Sacred and secular: Religion and politics worldwide*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Oesch, D. (2008). Explaining workers’ support for right-wing populist parties in Western Europe: Evidence from Austria, Belgium, France, Norway and Switzerland. *International Political Science Review*, 29 (3), 349 – 373.

- Presseurope (2012). *UKIP, gevreesd door de conservatieven*. Geraadpleegd op 7 april 2013 van <http://www.presseurop.eu/nl/content/article/3145311-ukip-gevreesd-door-de-conservatieven>
- Pickett, J.T., Chiricos, T., Golden, K.M., & Gertz, M. (2012). Reconsidering the relationship between perceived neighborhood racial composition and whites' perceptions of victimization risk: Do racial stereotypes matter? *Criminology*, 50 (1), 145-186.
- Radio Nederland Wereldomroep (2012). *PVV: Uit Europa, afscheid van Antillen, één paspoort*. Geraadpleegd op 7 april 2013 van <http://www.rnw.nl/nederlands/article/pvv-uit-europa-afscheid-van-antillen-%C3%A9%C3%A9n-paspoort>
- Rijksoverheid (2013). *Kroatië lid van de Europese Unie*. Geraadpleegd op 1 juli 2013 van <http://www.rijksoverheid.nl/nieuws/2013/07/01/kroatie-lid-van-de-europese-unie.html>
- Shoff, C., & Yan, T. C. (2012). Untangling the associations among distrust, race, and neighborhood social environment: A social disorganization perspective. *Social Science & Medicine*, 74 (9), 1342 – 1352.
- Swank, D., & Betz, H. G. (2003). Globalization, the welfare state and right-wing populism in Western Europe. *Socio-Economic Review*, 1 (2), 215 - 245.
- Telegraaf (2013a). *Cyprus krijgt miljarden noodsteun*. Geraadpleegd op 25 maart 2013 van http://www.telegraaf.nl/dft/nieuws_dft/21418824/___Cyprus_krijgt_miljarden_noodsteun___html
- Telegraaf (2013b). *Kroatië viert toetreding tot EU*. Geraadpleegd op 1 juli van http://www.telegraaf.nl/buitenland/21694432/___Kroatie_lid_van_de_EU___html
- UNESCO Institute of Statistics (2012). *ISCED: International standard classification of education*. Geraadpleegd op 1 april 2013 van <http://www.uis.unesco.org/Education/Pages/international-standard-classification-of-education.aspx>
- United Nations Conference on Trade and Development (2008). UNCTAD handbook for statistics. Geraadpleegd op 10 mei 2013 van http://unctad.org/en/Docs/tdstat33_en.pdf
- Van der Waal, J. (2009). De invloed van immigratie op de lonen in Amsterdam en Rotterdam, de substitutiethese getoetst in twee stedelijke contexten. *Sociologie*, 5 (8), 89 – 111.
- Van der Waal, J., de Koster, W., & Oorschot, W. (2012). Welfare generosity and solidarity towards immigrants in Europe: A universal relationship? *Currently under review*.
- Van Kan, D. (2012). *Het genderverschil in arbeidswaarden: Maken carrièregerichte arbeidswaarden het verschil?* Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Wood, A. (1994). *North-South trade, employment, and inequality*. Oxford: Oxford University Press.
- Zijderveld, A. C. (1970). *The abstract society. A cultural analysis of our time*. New York: Doubleday & Company.

8. Appendix A: Landenscores op macrovariabelen

	Europese economische integratie	Secularisering	Vakbondlidmaatschap
<i>België</i>	76,90	6,20	51,9
<i>Denemarken</i>	69,40	5,83	67,9
<i>Duitsland</i>	63,60	5,41	19,1
<i>Finland</i>	55,80	6,27	67,5
<i>Frankrijk</i>	62,80	6,48	7,6
<i>Griekenland</i>	61,30	3,80	24,0
<i>Groot Brittannië</i>	56,80	6,27	27,6
<i>Ierland</i>	63,30	3,80	35,2
<i>Italië</i>	58,40	3,98	33,4
<i>Luxemburg</i>	74,70	5,73	37,3
<i>Nederland</i>	78,50	5,72	19,0
<i>Oostenrijk</i>	72,20	5,26	29,1
<i>Portugal</i>	69,60	4,49	24,0
<i>Spanje</i>	56,80	5,95	15,0